

Література

1. Бердяев Н. Человек и машина // Вопросы философии. – 1989. – № 2.
2. Бытие человека в культуре (опит онтологического подхода). – К., 1991.
3. Вебер М. Протестанская этика и дух капитализма // Избранные произведения. – М., 1990.
4. Джиоев О.И. Смысл бытия и культура. // Человек, бытие, культура. – Ч. 1. – Киев-Переяслав-Хмельницкий, 1991.
5. Кутырёв В.А. Человек XXI века: уходящая натура // Человек. – 2001. – № 1.
6. Мировоззренческая культура личности. – К., 1986.

А.В. Зусв

СВОБОДА ЛЮДИНИ В УМОВАХ МАСОВОЇ ВСЕМОЖЛИВОСТІ

В статті розглядається проблема категоріальної нівеляції та трансформації таких понять, як „свобода”, „творчість”, „особистість”, в умовах цивілізаційного функціонування, яке визначається процесом інформаційного маніпулювання та контролю над масою.

В масовому суспільстві, що є основою сучасної інформаційної цивілізації, питання про свободу людини набуло своєрідного, специфічного значення. Проблема свободи вибору перемістилася зі світоглядного рівня, коли кожна воля, творча дія вважалася проявом здатності на основі духовної енергії змінювати буттєві характеристики реальності, на рівень, де ми вважаємо за свободу можливість отримати якомога більше знаково-символічних форм власної благополучності в даній цивілізаційній матриці. Важливим є те, що, сприймаючи зручнішу і зрозумілішу дискурсивну картинку „свободи”, ми з легкістю відмовляємося від того її людиноствордного розуміння, в якому основою її була особистісна самотворчість.

Зв'язок людської свободи з духовними та творчими силами людини підкреслювався в більшості філософських традицій. В ХХ столітті основним тлумачем проблеми свободи був, звісно, екзистенціалізм: „Дух є свобода, свобода ж іде до добуттєвої глибини. Свободі належить примат над буттям, яке є вже застиглою свободою. Тому дух не визначається закінченням, завершально оформленим, нібито вже статичним буттям. Тому дух є творчістю, дух створює нове буття. Творча активність, творча свобода суб'єкта первинна” [2, 379]. Свобода розумілася ніяк інакше, ніж вміння особистості звільняти внутрішню енергію, що зумовлена виключно духовними чинниками, заради розвитку себе самої та світу навколо себе. В умовах знаково-інформаційної цивілізації таке розуміння докорінно змінилося.

Сучасний цивілізаційний простір на додаток до безмежної кількості масово продуктованих матеріальних благ та знаково-символічних гараздів виробив і нав'язав масі розуміння свободи як здатності споживання цих безмежних благ та гараздів. Людина може вільно обирати, що з безмежної запропонованої кількості продуктів чи знаків вона хоче спожити, доклавши певних функціональних зусиль, вона може досягти цієї мети і вдовольнити свій *вільний вибір* – таке бачення свободи панує в масовому суспільстві. Ми в принципі дискредитували значення і зв'язок між такими поняттями, як свобода, дух, творчість, особистість.

Найголовніше, що сама теоретична рефлексія щодо проблеми людської свободи, яку гуманістичну спрямованість вона не мала, сьогодні не несе жодного людиноствордного значення. Щодо неї теж діє закон масового поглинання, вироблений для самозахисту відцифрованої цивілізації. Цей закон полягає в тому, що масою поглинається абсолютно все і поглинається у формі інформації. Будь-яке творіння людини сьогодні об'єктивується не заради можливості донесення його значення до іншої людини, а задля якнайшвидшого його поглинання масою у вигляді інформаційного імпульсу, сигналу, чому сприяють сучасні мас-медіа, на які перетворилися абсолютно всі форми колишньої суспільної організації. Це чітко виявляється і в тому, що в неklasичній філософській традиції, зокрема в творах екзистенціалістів (М. Бердяєв, Х. Ортега-і-Гассет, К. Ясперс та ін.), проблема співвідношення людської свободи і масовості постає як боротьба між особистісною енергією творчості, самоідентифікації та силами масового поглинання, споживання (така боротьба визнається можливою і необхідною для людського самоствордження, без неї не існує людини). В творах же постмодерністської традиції (М. Фуко, Ж. Дельоз, Ж. Бодрійяр, Ф. Джеймісон та ін.) відбувається відмова від рефлексії щодо внутрішньо-енергетичних здатностей людини; основним предметом зацікавленості стає знакова дійсність, яка чи то створюється людиною, чи сама визначає, якою бути їй, людині, світу, чи просто аморфно існує, ставши для людини найзручнішим місцем перебування.

Чому світ, в якому не потрібно проявляти власну силу став для людини найзручнішим? Саме тому і став. Не витратити особистісної енергії, при цьому вважатися успішним членом суспільства, мати певний рівень комфорту та здатність отримувати все, що тобі надає інформаційна цивілізація – що ще треба людині? Навіщо створювати власний світ, якщо в світі масової інформації є безліч можливих варіантів комфортних світів і повна свобода вибору між ними? Чи буде в такій ситуації людина замислюватися над тим, що роблячи такий безенергетичний вибір серед запропонованого ззовні, вона перестає бути людиною, стаючи масою, на яку впливають зовнішні інформаційні імпульси? Ці імпульси напроцуд зручні, адже найвдаліше вони імітують те, до чого завжди прагнула людина, – свободу вибору. Процес омасовлення людини передбачався давно: „Від панування того явища, яке тепер називають

мерзенним словосполученням „суспільство масової культури”, від панування цього стада без пастиря, цієї безбатьківської спільноти, цього суспільства без моральних авторитетів сьогодні немає жодного захисту” [1, 199]. Але скільки б не критикували масу, які б епітети до неї не застосовували, сила її полягає в тому, що вона реагує на них так само, як і на будь-що інше – виключно як на інформаційні імпульси, які поглинаються, але не ведуть до будь-яких змін. Маса є незмінною, неструктурованою, безформною, через що її важко описувати теоретично і неможливо запобігати її впливові в суспільній реальності (цю реальність маса також перетворила на саму себе).

Саме за умови аморфності та неструктурованості маси виникає можливість створення середовища, в якому можливо все, середовища, яке діє за принципом: „Отримуй все, що хочеш”. Звичайно, це теж ілюзія, адже хотіння людини-маси визначаються зовнішніми чинниками – знаками, що пропонуються інформаційним середовищем. Але нехай навіть в ілюзорному світі маса може все, тому світ буттєвий не є важливим. Зникають всі демаркаційні лінії, перепони, чинники, які вели до напруження внутрішніх сил, волі – маса може все, не напружуючись. „Ми живемо за законом змішання жанрів. Все сексуальне, все політичне, все естетичне... Коли політичним є все, ніщо більше не є політичним, саме це слово втрачає сенс. Коли сексуальне все, ніщо більше не є сексуальним, і поняття сексу не можна визначити. Коли естетичне все, ніщо більше не є ні прекрасним, ні потворним, навіть мистецтво зникає. Це парадоксальний стан речей, який є водночас і довершеним здійсненням ідеї, це досконалість сучасного прогресу, і його заперечення, ліквідація шляхом перенасичення; розширення за власні межі можна охарактеризувати одним образним виразом: трансполітика, транссексуальність, трансестетика” [3, 16-17]. Коли можливо все і в будь-яких співвідношеннях, людина вважає себе всесильною, вільною, і їй не потрібно розуміти, що це лише транссвобода. Цифрова цивілізація існує на основі парадоксів, що створюють ілюзію. Парадоксальною є і свобода маси, адже коли можливо все, немає нічого, вірніше немає нічого, що зумовлює існування людини. У середовищі всеможливості людина не може здійснювати найголовніше своє людське призначення – виходити за межі можливого, що дозволяє лише дух, сила внутрішнього енергетичного вибуху. Чи турбує це людину? Людина-маса повністю задовольняється транссвободою, всеможливістю.

Але яким чином людина перетворюється на людину-масу? К. Ясперс в свій час надав свій рецепт, за яким для формування маси необхідні: „...звужений обрій, життя з дня в день, без діючих спогадів, примусова безглузда праця, розваги, як заповнення дозвілля, життя як постійна нервова напруженість, оманлива видимість кохання, вірності, довіри; зрада, особливо в юності, а звідси неминучий цинізм – адже той, хто вчинив зраду, втрачає повагу до самого себе. Шлях веде через відчай у вигляді снаги та наполегливості до забуття та байдужості, до стану сумісного існування людей в якості піщинок, які можуть

бути будь-яким чином застосовані, приведені до дії, переміщені та використані кількісно та за розрахованими, визначеними тестами ознаками” [6, 143]. Інформаційна цивілізація додала до всього цього ще один інгредієнт: всеможливість, яка може поліпшити настрої, розважити, вдовольнити амбіції, імітувати добро, справедливість, красу. Причому все це подається людині-масі в тій формі, в якій вона цього забажає, адже бажає вона того, що їй запропоновано на вітрині.

Чи не веде всеможливість до хаосу, хаосу можливостей і хаосу бажань? Чергова парадоксальність інформаційної цивілізації полягає в тому, що на основі здавалося б хаотичної безмежності інформаційних імпульсів відбувається контроль маси, контроль за тим, що вона може забажати. Ж. Дельоз змальовує сучасну людину як ширяючу істоту, „хвилеву, орбітальну, яка постійно знаходиться в мережі” [5, 6-7]. Який же тип контролю можна застосувати для людини, яка не має жодної буттєвої основи, ні моральних, ні матеріальних демаркацій, яка вважає себе вільною на основі транссвободи. Ж. Дельоз стверджує, що сучасна цивілізація виробила такий тип контролю і полягає він в принципі корпоративістської ієрархізації. Інформаційно реальність поділяється на певні сфери, семпли, бази даних, бренди, будь-які знакові явища, метою яких є постійне утримання людсько-масової уваги на собі (на знаку) як на меті. Досягаючи однієї мети, людина бачить перед собою безмежний перелік інших всеможливих бажаних знаків – так циркуляція маси не зупиняється. Створюється також враження, що цю знако-річ хоче безліч людей. Завдяки цьому у людини-маси формується ілюзія того, що вона вступає в конкурентні відносини і, досягаючи своєї мети, може переміщатися певними ієрархічними щаблями (за принципом корпорації), адже вона виявилася кращою за когось. Ця ілюзія руху і саморозвитку для людини є дуже важливою, адже саме вона підміняє ту буттєву свободу і творчість, про яку ми завжди мріяли.

Один з прикладів такого знаково-інформаційного контролю досить ґрунтовно і часто описує в своїй творчості Ж. Бодрійяр: вплив на масу теле- і кінопродукції. Екранна поверхня стала одним з найголовніших засобів інформаційної цивілізації з імпульсного впливу на масу. Безмежна кількість образів реклами, серіалів, ток-шоу, кінострічок, теленовин, розважальних передач повністю знищила можливість усвідомлення людиною будь-яких меж між явищами та предметами дійсності. Ми втратили здатність структурувати реальність, класифікувати її за значеннями, надавати ці значення різним явищам, творчо будувати власну реальність. Реальним, дійсним, наявним, значимим, цінним, красивим, істинним, героїчним є те, що може з’явитися на екрані, може бути інформаційно зафіксоване і подане на площині. Всі розмежувальні лінії зняті. Яка мені різниця, красиве чи потворне те, що я бачу, адже я бачу це на екрані, отже воно варте, щоб його побачити. В цьому сутність транссвободи: „я хочу це тому, що я це можу”. Тому мені легко отримати те,

що я хочу, отже я вільна людина, яка завжди досягає бажаного. Головне не замислитися над тим, що будь-яке моє бажання існує до того, як я його побажав. Але масі не властиво замислюватися, адже вона постійно знаходиться під впливом імпульсів інформаційної всеможливості.

Екранний простір своєю владою ілюзорності гіперболізує нашу свободу навіть у контексті споконвічного буттєвого питання життя і смерті. Як перестати внутрішньо переживати за власну конечність, за те, що мене скоро не стане. Дуже просто: звикнути до цього. Якщо людина переживала б зникнення достатньо регулярно, чи було б таке зникнення трагічним для неї? Поверхня екрана як аксіологічне джерело наших устремлінь зручна тим, що вона постійно мерехтить, тобто поява ціннісного об'єкта вже передбачає його зникнення. Все чого я хочу, я можу отримати, спожити і воно повинне зникнути, щоб спорожнілий інформаційний простір наповнився іншою можливістю, адже їх так багато. Уявімо просту ситуацію: Кінозірка – мрія маси. Маса марить нею. Вона є кумиром, об'єктом бажань і знаковою постаттю, яку наслідують. Для цього постійно мерехтить на екрані. – Раптово зникає з екрану. Нічим про себе не нагадує. Забувається. – Через п'ятнадцять років людина, що була колись цією зіркою, помирає. – Задамось питанням: як людина-маса поставиться до факту цієї смерті? Зрозуміло, що цей факт або взагалі не зацікавить мас-медіа, або, що вірогідніше, оголошення про смерть буде супроводжуватися інформацією про зіркові роки, час коли, людина була знаком на екрані. На екрані буде подана смерть знака, а не людини, і маса знову розважиться, згадавши цей знак. На площині цифрового екрану „думка про єдине можливе безсмертя, а саме безсмертя штучного творіння, лише відтіняє собою іншу ідею, яку і втілюють кінозірки, – що *сама смерть може виблискувати власною відсутністю*, що вся вона завершується видимістю, яскравою та поверхневою, що вона – спокуслива зовнішність...” [4, 173]. Таким чином маса набуває свободи від самого страху смерті.

Свобода, широко пропонована та декларована, зафіксована в безлічі знакових форм, в інформаційній цивілізації зводиться, таким чином, до можливості спожити знако-образ, позбавитися страхів, розважитися, не звертаючи уваги на відсутність сутнісних якостей, притаманних тому чи іншому явищу. Так само не звергається жодної уваги на сутнісні якості людини, зокрема на необхідність вивільнення творчої енергії, обов'язковість самостановлення та самоідентифікації. Я ідентифікований в тому випадку, якщо в мене є ознаки маси (коди, що дозволяють оперувати інформацією: документи, професійна приналежність з відповідними функціональними здатностями, зафіксованість у вигляді знаку на носіях інформації тощо). Таких кодів цивілізація надає мені безліч і я маю всеможливий вільний вибір. Більше того, я не можу завдяки вольовому поривові, звільненню власної творчої енергії перестати бути масою, адже будь-що створене мною в момент цього творіння перестане ним бути: маса поглинає все в якості себе самої. Маса є некомунікативним середовищем, тому люди-маси не здатні обмінюватися

ідеями, знанням, почуттями, емоціями, енергією, *свободою*. Ми можемо обмінюватися лише інформацією, циркулювання якої є основою сучасної цивілізації, яка забезпечує нам, масі приємне, розслаблене існування.

Отже, маса поглинула всі значення, знищивши їх. Що ж ми тоді робимо, коли теоретично розмірковуємо над проблемами людської свободи і творчості, особистісного самостановлення та самоідентифікації? Скоріше за все, ми просто продукуємо знаки, обравши в даний момент з безлічі всеможливостей можливість міркування про свободу. Навіщо це нам? По-перше, це наша професійна функціональна здатність, один з наших масових кодів. По-друге, це приємно. Адже розмірковуючи про свободу, ми автоматично маємо на увазі, що вона стосується певним чином наших сутнісних можливостей (комплементарна частина для маси завжди найважливіша). Фактично, ми споживаємо можливість розмірковувати про свободу, жодним чином не переносючи всі народжені чи сприйняті значення в сферу дійсності, адже нашою дійсністю сьогодні є маса зі своєю інформаційною реальністю, в якій будь-яке значення автоматично зникає, перетворившись на знак, який сам по собі продукує значення на основі виключно факту всеможливого впливу на масу.

Література

1. Адорно Т. Проблемы философии морали. – М.: Республика, 2000. – 248 с.
2. Бердяев Н. А. Дух и реальность. Основы богочеловеческой духовности // Бердяев Н.А. Философия свободного духа. – М.: Республика, 1994. – С. 364-462.
3. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла. – М.: Добросвет, 2000. – 260 с.
4. Бодрийяр Ж. Соблазн. – М.: Ad Marginem, 2000. – 320 с.
5. Дельоз Ж. Суспільство контролю. Post scriptum // Література Плюс. – 1999. – № 14. – С. 6-7.
6. Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Республика, 1994. – С. 28-286.

И.О.Гуркало

ВОЗДЕЙСТВИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ВЛАСТИ – ЗНАНИЯ НА СУБЪЕКТ В ДИСКУРСИВНЫХ ПРАКТИКАХ В ФИЛОСОФИИ МИШЕЛЯ ФУКО

Фуко розглядає дискурс як певний соціальний механізм, що пронизує всю діяльність людини, сягаючи сфери свідомості та підсвідомості. Концепція „влади” Фуко дає можливість нового розуміння людини ХХ ст., а сама влада, на його думку, ідеально реалізує свою діяльність у в'язниці, яка формується в просторі політичного дискурсу.